

અસ્પૃશ્યતા નિવારણ અને સર્વધર્મ સમભાવકેન્દ્રી ગુજરાતી ટૂંકીવાર્તાઓ

અસ્પૃશ્યતા નિવારણ અને સર્વધર્મ સમભાવકેન્દ્રી વાર્તાઓમાં કેશવપ્રસાદની 'સ્વદેશ-સેવા', ર.વ.દેસાઈની 'આદર્શ ઘર્ષણ', મેઘાણીની 'હરખો ઢેડો', ગુલાબદાસ બ્રોકરની 'સત્યનો પંથ', ઈશ્વર પેટલીકરની 'ઘરની વહુ' અને 'પારસમણિ', નવલભાઈ શાહની 'રૂપવતી', યુનીલાલ મડિયાની 'રાજી ભંગડી' એમ બધી થઈને આઠ વાર્તાઓ મળે છે. જેનો અભ્યાસ નીચે મુજબ છે.

'સ્વદેશ-સેવા' કેશવપ્રસાદ દેસાઈની વાર્તામાં સર્વધર્મ સમભાવ અને અસ્પૃશ્યતા નિવારણને મજબૂત કરતાં જોઈ શકાય છે. દુનિયામાં કેટકેટલી વિચિત્રતાઓ છે એની ચર્ચાથી વાર્તાની શરૂઆત થાય છે. મૈત્રીમાં પણ વિચિત્રતાઓ રહેલી આપણને જોવા મળે છે. મહાકવિ ભવભૂતિએ પણ કાંઈક વિચિત્રતા તો લાગેલી પણ તેમણે તો એનો ખુલાસો આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો. વાર્તાની શરૂઆત આ રીતે થાય છે.

મનહર અને નટવર બે મિત્રો હોય છે. નટવર ભણવામાં ખૂબ જ હોશિયાર હોય છે. તેની સામે મનહર તેના વિરુદ્ધ બાજુનો છે છતાં બંને વચ્ચે મિત્રતા છે. મનહરના લગ્ન મેનાવતી નામની સ્ત્રી સાથે થાય છે. નટવરના લગ્ન નંદુ નામની સ્ત્રી સાથે થાય છે. બંને મિત્રો એક સાથે ભણે છે. મનહર મોટો નેતા થાય છે તો નટવર પૂણાની ડેક્કન કોલેજમાં આસિ. પ્રોફેસર બને છે. નંદુ પોતાના ઘરમાં કામ કરવા અંત્યજને રાખે છે. તેને કેળવવા બધા જ પ્રકારની કેળવણી આપે છે. તે ગાંધીજીના માર્ગ પર ચાલી અસ્પૃશ્યતા નિવારણનું તેમજ સર્વધર્મ સમભાવનું બીડું ઉપાડે છે.

મનહર ગાંધીજીએ આપેલા મત મતાંતરે ઉપર ચાલવાની વાત નટવરને કરે છે. મનહર કરતાં નટવર દેશની સેવામાં અને વિચારોમાં આગળ નીકળી જાય છે. વાર્તાના અંત સુધી દેશ સેવાની જ વાતો આવ્યા કરે છે. એમાં વચ્ચે વચ્ચે ગાંધીજીના વિચારો પણ આવી જાય છે. આ વાર્તામાં નટવર અને નંદુ સમાજના એક આદર્શ નેતા તરીકે ઉભરી આવે છે.

‘આદર્શ ઘર્ષણ’ ટૂંકીવાર્તા ર.વ. દેસાઈની છે. આ વાર્તામાં રમેશ અને તેની દાદીમાં હરિકુંવર બંને વચ્ચે અસ્પૃશ્યતાને લઈને સંઘર્ષ થતો આપણને જોવા મળે છે. રમેશ ગાંધીવાદીમાં માનનારો અને મૂર્તિપૂજાને વિરોધી જોવા મળે છે. ઉદા. તરીકે, “એ ભણતો હતો ત્યારે ગાંધીયુગે તેનાં ઉપર ખૂબ અસર કરી હતી. ગાંધીજીની ધાર્મિકતા પણ તેમના અનુયાયીઓને મૂર્તિપૂજનને સ્થાન વ્યાપક ઈશ્વરી તત્વને માનવા તરફ વધારે વાળતો હતો. રમેશમાં એ ગાંધીવાદી ધાર્મિકતા પ્રત્યે, ઉદાસીનતા પ્રવર્તતી, જો કે સત્ય અને પ્રામાણિકતાનો તેનો આગ્રહ વધતો ચાલ્યો ને દાદીએ તે ઉછેરેલો હતો, કારણ કે તેની બાલ્યાવસ્થામાં જ તેનાં માતાપિતા ગત થયાં હતાં.”¹

ઉપરની ચર્ચાને જોતા આ ટૂંકીવાર્તામાં અસ્પૃશ્યતા નિવારણ આપણને કેન્દ્રસ્થાને જોવા મળે છે.

‘હરખો ઢેડો’ મેઘાણીની ટૂંકીવાર્તા છે. આ વાર્તા એક કોળીના પાત્ર ઉપર છે. આ કોળીનું પાત્ર 10 વર્ષની સજા જેલમાં ભોગવતો હોય છે. એને જેલમાં દિવસો પસાર કરવાં અઘરા નથી પડતાં પણ એને એવી જાણ થાય છે કે એની પત્ની એને છોડીને બીજે જાય છે ત્યારે એને જેલમાં રહેવાતું નથી.

હરખાને જેલમાં ‘મેલું ઉપાડવાનું’ કામ સોંપવામાં આવ્યું હોય છે. પણ એને એનાથી કોઈ સંકોચ કે એવું કોઈપણ પ્રકારની ખરાબ લાગણી થતી નથી. વાર્તામાં એક નાયક અને નાયિકા એકબીજા પ્રત્યેનો કેવા લાગણીથી જોડાયેલા છે અને છુટા પડવા માંગતા નથી પણ પરિસ્થિતિ તેમને છોડતી નથી. અને આ પરિસ્થિતિના નિર્માણમાં લેખક અસ્પૃશ્યતા નિવારણનો સંદેશ આપણને આપી જાય છે.

‘સત્યનો પંથ’ વાર્તા ગુલાબદાસ બ્રોકરની છે. આ વાર્તામાં લેખકે આ સમાજની બદી એવી અસ્પૃશ્યતા પર મુખ્ય પ્રકાશ પાડ્યો છે. વાર્તામાં ત્રિવિક્રમ નામનું પાત્ર અત્યંતજોની પરિષદમાં જાય છે. અને એમને સર્વણોને જે લાભ મળે છે એ બધાં જ લાભ મળે એવી હિમાયત કરે છે. ત્રિવિક્રમ પોતે સર્વણો હોય છે. તેના કારણે તેની જ્ઞાતિના તેમજ બીજા સર્વણો તેના પ્રત્યે તિરસ્કારની દૃષ્ટિએ જોવે છે.

ત્રિવિક્રમ અત્યંતજોના ઘરે રહે છે એમની સાથે ખાય-પીવે આ બધું એના કુટુંબ પર અસર પડે છે. એના લગ્ન મંજુલા નામની સ્ત્રી સાથે થયા હોય છે. મંજુલા પણ ત્રિવિક્રમના આવા વર્તનથી તેનો એકલો મૂકીને ચાલી નીકળે છે. વાર્તા વાંચતા ગાંધીજીનું કાર્ય આપણી નજર સમક્ષ ખડું થાય ને એમને સલામ મારવાનું મન થાય.

‘ઘરની વહુ’ એ ઈશ્વર પેટલીકરની અસ્પૃશ્યતા નિવારણને લગતી વાર્તા છે. વાર્તામાં અસ્પૃશ્યતા નિવારણ અને સ્ત્રીની સમસ્યા બંને જોવા મળે છે. લતા નામની સ્ત્રી મુકુંદ નામક પુરુષ કે જે લતા કરતાં નીચી જ્ઞાતિનો છે તેના વિવાહ ઈન્દુની મદદથી થાય છે. ઈન્દુ મુકુંદની બહેન છે. મુકુંદના પિતા જ્યોતિષ જોડે બંનેના જન્માક્ષર બતાવે છે. જ્યોતિષ કહે છે કે “બે વરસની અંદર સાસુસસરાનો ઘાત થાય.”² એવું જ બને છે ને મુકુંદના પિતા મૃત્યુ પામે છે. હવે લતાને બધા કાળમુખી, આત્માગણી અને વહેમની રીતે જોવે છે. લતાની બા રૂઢિયુસ્ત હતા, તો પણ તે તેના લગ્ન નીચી જ્ઞાતિમાં કરાવે છે. બીજી બાજુ લતાને પણ મુકુંદ ઉપરથી વિશ્વાસ ઊઠી જાય છે, અને વિચારે છે કે “કમળાબાએ મારા કપાળમાં ચાંલ્લો અને અક્ષત ચોંટાડ્યા ત્યારે મને થયું, આ જ હાથ કોઈ વખત ડામ દે તો મુકુંદ આમ મારી પડખે ઊભો રહે ખરો ?”³

લતાના સસરા મૃત્યુ પામ્યા પછી ઈન્દુ કમળાબહેન અને મુકુંદ પોતે પણ આને ઘરમાંથી કાઢવાનું વિચારે છે. લતા એની મેળે જ એક સ્ત્રી સંસ્થામાં જતી રહે છે. લતાના પિતા પેપરમાં બે ત્રણ વાર જાહેરાત આપે છે. પણ લતાને ઘરે જવાની ઈચ્છો હોતી નથી.

વાર્તામાં અસ્પૃશ્યતા નિવારણ ગાંધીજીનાં વિચાર સ્પષ્ટપણે લતાના બાને મોઢે આપણને જોવા મળે છે. લતાના પિતા કહે છે કે, “ઊંચનીચના ભેદને લીધે મારાથી કન્યા ન અપાય ? તું રહી અભણ જેવી, જૂના વિચારની.”..... બાએ મીઠી ખીજ વ્યક્ત કરતાં કહ્યું : ‘જૂના વિચારની, જૂના વિચારની કહી મને તમે વગોવો છો, પમ મેં તમારા કયા નવા વિચાર પ્રમાણે વર્તન ન કર્યું ? પંદરમી ઓગસ્ટને દિવસે હરિજનો સાથે ભેગાં બેસી જમવા આપણી સોસાયટીમાંથી કેટલાં બૈરાં આવ્યાં હતાં ? છતાં તમે કર્તાકારવતા રહ્યા, એટલે તમારા ઘરમાં તો સુધારો કરો એવું કોઈ તમને ન કહે એ કારણે હું જમવા આવી. ઘરમાં હરિજન નોકર રાખ્યો છે તે સોસાયટીવાળાં બધાં અંદર અંદર વાતો કરે છે, કોણ કોણ એ કારણે આપણે ઘેર નથી આવતું એ પણ મારી ધ્યાન બહાર નથી.”⁴

આમ, ઉપરના વર્ણનમાં ‘બા’ના વર્તનમાં ગાંધીપ્રભાવ જોવા મળે છે.

‘પારસમણિ’ પણ ઈશ્વર પેટલીકરની ટૂંકીવાર્તા છે. આ ટૂંકીવાર્તામાં દલિત સમાજ પ્રત્યેની સહાનુભૂતિ જોઈ શકાય છે. પારસમણિ નવલિકામાં ગાંધીમાર્ગે સુધારાનું કામ કરતાં સર્વણ દંપતી

આનંદીબહેન અને સુમનભાઈ વાર્તાના કેન્દ્રમાં હોય એવો આભાસ કરાવીને અંતે લેખક ગરીબ અને પછાત રાવળ કોમના નાથાના હૃદયમાં અસ્પૃશ્ય વાલી પ્રત્યે આત્મીયતાનો ભાવ જગવ્યો છે. દીકરા બબલાને જુદા મોરિયાનું પાણી પીવાની સલાહ આપતો નાથો અસ્પૃશ્યતાના વહેમમાંથી મુક્ત થઈ વાલીને દીકરી માનવા સુધી વિકસે છે.

આમ, ‘પારસમણિ’ પેટલીકર પાસેથી અસ્પૃશ્યતા નિવારણ માટેની ઉત્તમ વાર્તા પ્રાપ્ત થાય છે.

‘રૂપવતી’ નામક ટૂંકીવાર્તા નવલભાઈ શાહ આપે છે. આ વાર્તામાં વિક્રમપુરાના નગરશેઠની પુત્રી રૂપવતીની વાત છે. એ એટલી બધી સુંદર હતી કે એના રૂપને જોઈને કોઈપણ વ્યક્તિ અંજાય જાય. શેઠને ત્યાં સફાઈ કરવાં જતો ભંગી રૂપવતીને જોઈને તેના રૂપથી મોહિત થઈ જાય છે. તે ખાવા-પીવાનું છોડી દે છે. તેના દિલદિમાગમાં રૂપવતી સિવાય કોઈ નથી. ભંગીની પત્ની ઝકલી પતિની આવી દશા જોઈને ખૂબ જ ચિંતિત છે. તે બધી જ વાત રૂપવતીની કરે છે. રૂપવતી નગરશેઠની પુત્રી હોવા છતાં કોઈ ભેદભાવ રાખ્યા વિના ભંગીની વાત સ્વીકારી જો એના પતિ સાત દિવસ સુધી ભગવાનનું ધ્યાન ધરશે તો હું એની સાથે લગ્ન કરીશ એવું વચન આપે છે.

ભંગી સાત દિવસ રામનામમાં લીન થઈ જાય છે અને તે પરમહંસ મહાત્મા તરીકે લોકોમાં પૂજાવા લાગે છે. રૂપવતી આ સ્થિતિ જોઈને એની સાથે પરણવાની ઈચ્છા વ્યક્ત કરે છે. તો ભંગી જ ના પાડી દે છે.

આમ, આ વાર્તામાં લેખકે જન્મ કરતાં કર્મને મહાન બતાવી અસ્પૃશ્યતા નિવારણની વાત અહીં કરેલી જોવા મળે છે.

‘રાજી ભંગડી’ ચુનીલાલ મડિયાની ટૂંકીવાર્તા છે. આ વાર્તામાં રાજી ભંગડી એ એક ખુમારી ભરેલી એવી સ્ત્રીનું પાત્ર આપણી સમક્ષ જોવા મળે છે. ભંગી કે હરિજનોની સ્ત્રીઓનું શોષણ આ સમાજ કેવી રીતે કરે છે એની વાસ્તવિકતા ‘રાજી ભંગડી’ વાર્તામાં જોવા મળે છે. રાજી ખૂબ જ દેખાવડી એવી સ્ત્રી હોય છે. આખા ભંગી વાસમાં એના રૂપનાં વખાણ થતાં હોય છે. રાજીના રૂપ પર જમાદાર મોહિ પડે છે. રાજીનું રૂપ જોઈએ તો ઉદા. તરીકે, “ફૂણા ગુલાબી હોઠ વચ્ચે પોથીરંગ્યા દાંત, પાકેલા દાડમની રાતીચોળ કળીઓની

જેમ ચમકી ઊઠ્યા. એ હાસ્ય વખતે એના ગાલમાં પડતાં ગલની નીકોમાં તો અનેક જમાદારોને તાણી જવાની શક્તિ હતી.”⁵

રાજીનો પતિ ઉકલાને આ વાતની ખબર પડે છે કે જમાદારની દાનત રાજી પર બગડી છે. ઉકલો રાજીને જમાદારને ત્યાં કામ કરવા જવાની ના પાડે છે પણ રાજીને ઘર ચલાવવા માટે કામ પર જવું પડે એવી જ સ્થિતિ હોવાથી એ દરરોજ જતી. ઉકલો એની સાથે રોજ મારઝુડ કરતો. એક દિવસ રાજી સવારે વહેલી ઉકલાને કહે છે કે હું કામ પર જાઉં છું. રાજી એવું કહીને ફૂવામાં પડી આત્મહત્યા કરે છે. રાજીનું પંચનામું કરવા આવેલા પંચો લખે છે કે “કુવેડવીને કાંઠો કે વંડી ન હોવાથી મજદૂર બાઈ રાજીનો પગ લપસી જવાથી અંદર પડી ગઈ અને મૃત્યુ નીપજ્યું છે.”⁶

આમ, વાર્તામાં કટુણતા એ છે કે રાજી જમાદાર અને એના પતિના લીધે આત્મહત્યા કરે છે તેમ છતાં બધાની સમક્ષ કંઈક બીજું જ કહેવામાં આવે છે.

સંદર્ભસૂચિ;

1. દીવડી; આદર્શ ધર્ષણ; પૃ.45, આ.1992 – ર. વ. દેસાઈ
2. ચિનગારી; ધરની વહુ; પૃ.171, આ.1950 – ઈશ્વર પેટલીકર
3. એજન; પૃ.170
4. એજન; પૃ.167
5. મડિયાની પ્રતિનિધિ વાર્તાઓ; રાજ ભંગડી; પૃ.26; આ.1999 – સં.ડૉ.બળવંત જાની
6. એજન, પૃ.34

*****

ડૉ.સતીષ પટેલ

ગુજરાતી વિભાગ,

શ્રીમતી એમ.સી.દેસાઈ આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ ,પ્રાંતિજ, જિલ્લો. સાબરકાંઠા

Copyright © 2012- 2016 KCG. All Rights Reserved. | Powered By : Knowledge Consortium of Gujarat